

HATTAT YAHYA HİLMİ EFENDİ VE ESERLERİ CALLIGRAPHER YAHYA HILMI EFENDI AND HIS WORKS

Hasan ADSAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
*Graduate Student, Suleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of
Islamic History and Arts*

adsan_1995@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9810-3152>

Yusuf BİLEN

Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü
*Assoc. Dr. Suleyman Demirel University, Faculty of Fine Arts, Department of Traditional
Turkish Arts*

yusufbilen@sdu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2485-5823>

Atıf/Citation

Adsan, H, Bilen, Y. (2021). "Hattat Yahya Hilmi Efendi ve Eserleri".
Sanat Dergisi. (38), 96-123.

Araştırma Makalesi/Research Article

Doi: <http://doi.org/10.47571/ataunigsfd.918729>

Öz

Hat Sanatında devrinin önemli hattatları arasında sayılan Yahyâ Hilmî Efendi, özellikle sülüs ve nesih yazıda fevkalâde kudretli bir hattat idi. Küçük yaşlarda dini ilimlere ve hat sanatına olan merâkî sebebiyle Mehmed Hâşim (ö. 1261/1845), Halil Zühdi (ö. 1280-1290/1863-1874) ve Hüseyin Lütfî (ö. 1280-1290/1863-1874) gibi hocalardan sülüs-nesih dersleri almıştır. Henüz on beş yaşlarında başladığı ve ömrünün çoğunu geçirdiği Bâb-ı Seraskerî'deki memuriyeti nedeniyle hat sanatına ağırlık veremese de Osmanlı hat sanatında sülüs ve nesih yazılarıyla dönemin en meşhur hattatları arasında yer alan ve devrin en büyük nesih üstadlarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö. 1293/1876) ve Mehmed Şevkî Efendi'den (ö. 1304/1887) sonra zikredilmektedir. Şeyh Hamdullah'ın (ö. 926/1520) yazmaya başlayıp yarım bıraktığı Mushaf-ı Şerifi 350 yıl sonra aynı üslubla tamamlaması ve yine Ramazan-ı Şerif'te yirmi altı gün gibi kısa sürede bir Mushaf-ı Şerif yazması, Yahyâ Hilmî Efendi'nin kaleminin sür'atine ve nesih yazıda ne kadar mâhir olduğunu göstermektedir. Mustafa Râkım (ö. 1241/1826) şivesi taşıyan sülüs-nesih yazılarıyla pek çok eser ortaya koymuştur. Ahir ömrüne kadar birbirinden değerli talebeler yetiştirmiş, talebesi olmayanların ise icâzetnamelerinde musaddık olarak katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hat, Hattat, Yahyâ Hilmî Efendi, Nesih, Sanat.

Abstract

Yahyâ Hilmî Efendi, considered among the important calligraphers of his time in calligraphy, was a fantastically tremendous calligrapher, especially in thuluth and naskh. Because of his interest in islamic sciences and calligraphy at an early age, he took thuluth-naskh lessons from teachers such as Mehmed Hashim (d. 1261/1845), Khalil Zuhdi (d. 1280-1290/1863-1874) and Huseyin Lütfî (d. 1280-1290/1863-1874). Although he cannot give weight to calligraphy due to his official position in Bab-ı Seraskeri, where he started at the age of fifteen and spent most of his life, he is mentioned in Ottoman calligraphy after Kazasker Mustafa Izzet Efendi (d. 1293/1876) and Mehmed Shevki Efendi (d. 1304/1887), who were among the most famous calligraphers of the period with their sulus and nesih writings. The fact that Sheikh Hamdullah (d. 926/1520) started writing and completed the Mushaf-i-Sharif in the same style 350 years later and again wrote Mushaf-i-Sharif 26 days in Ramadan shows how talented Yahyâ Hilmî Efendi is in fast writing and naskh writing. He has revealed many works with thuluth-naskh writings bearing the style of Mustafa Râkım (d. 1241/1826). He trained valuable students from each other until the end of his life, and those who did not have students participated as certifiers in their ijazetnames.

Key words: Calligraphy, Calligrapher, Yahyâ Hilmî Efendi, Naskh, Art.

Structured Abstract

This article is XIX. the life, art and works of Calligrapher Yahyâ Hilmi Efendi, who was famous for his thuluth and naskh scripts in the 19th century Ottoman calligraphy, were studied. The deep-rooted tradition to which the artist is connected, with the line of meşk reaching from Sheikh Hamdullâh to Yahyâ Hilmi Efendi, has been brought to the attention of researchers. XIX. century Hilmi Efendi lived and produced works. And XX. In the 19th century, Istanbul was the most important center where the calligraphy was performed at its peak. Calligrapher Yahyâ Hilmi Efendi was born in Fatih, which is the center of science and art, as a child of a family from Gaziantep. Famous meşk started from Hâşim Efendi, the student of calligrapher Mustafa Râkım, but since his teacher did not die, he later received an ijazetname from Halil Zühdi Efendi from Shumnu. In addition, in the same year, he received a second certificate from Hüseyin Lütfî Efendi. He trained many students and signed the

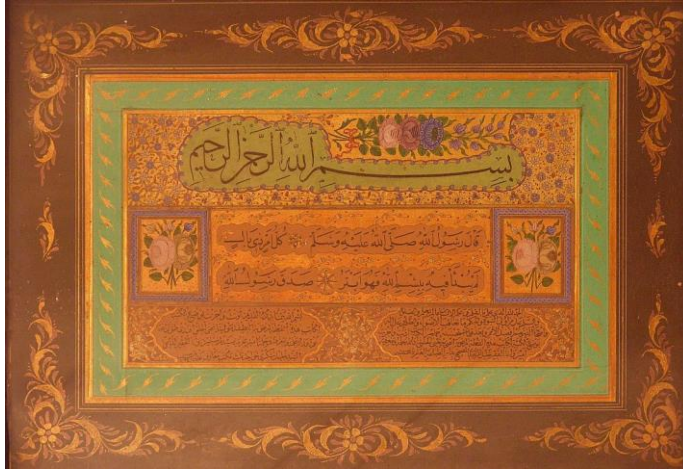
ijazetname of his students mostly together with Calligrapher Mehmed Şevkî Efendi. After a certain level, he transferred his students to masters such as Kazasker Mustafa İzzet Efendi and Mehmed Şevki Efendi, who were the leading calligraphers of the time. The biographies and works of his teachers and students were determined. Among these, Galatalı Mehmed İzzet Efendi (d. 1320/1903) and Mehmed Şefik Seyfi (d. 1319/1902), who served in calligraphy, he was a student of Yahya Hilmi Efendi; The famous calligraphers Hasan Rızâ Efendi (d. 1338/1920) and Rıf'at Yazgan (d. 1371/1952) took lessons from Yahyâ Hilmi Efendi, and Ahmed Sıdkı (d. ?) and Abdülkadir Şükri (d. ?) It was determined that he was one of the students of Yahya Hilmi Efendi. He had the privilege of learning every type of writing from distinguished calligraphers such as Mehmed Hâşim Efendi and Halil Zühdi Efendi, whose writings are considered masterpieces in calligraphy even today. Yahya Hilmi Efendi not only succeeded in performing what he learned from his teachers, but also understood the style of calligraphy masters who lived in that period very well and applied it in his works. Since he imitated the writings of Hafız Osman (d. 1110/1698), Mahmud Celaledin (d. 1245/1829) and İsmail Zühdi (d. 1220/1806), their influence can be seen in his writings.

He devoted his efforts mainly to thuluth and especially to naskh scripts. Although Yahyâ Hilmi Efendi wrote many thuluth-jali thuluth writings, he could not reach the level of the masters of Kazasker Mustafa İzzet, Mehmed Şevkî and Sami (d. 1330/1912). Calligrapher Yahyâ Hilmi Efendi produced works in this type of writing, primarily because he was dealing with thuluth and naskh scripts. Among these works, Mushaf-i Sharifs and their stanzas have an important place. The fact that many dynasties, statesmen and wealthy people were ordered to write various works and completed the missing parts of some of Sheikh Hamdullah's works are proofs of how talented and famous calligrapher he was at that time. In addition, the fact that he wrote many of his works (hilye-i sharif, kıt'a) by taking the hadith-i sharifs in different narrations without depending on the tradition shows how advanced he is in the education of religious sciences. Yahya Hilmi Efendi seems to be extremely committed to traditions both in writing and in the art of illumination. Many of his works were decorated by Illumination mas-ters such as Zühdi Efendi, Osman Yümni Efendi, Nureddin Efendi and Bahaeddin Tokatlıoğlu, adhering to the classical illumination understanding. It is mentioned after Kazasker Mustafa İzzet Efendi and Mehmed Şevki Efendi, who were among the most famous calligraphers of the period with their thuluth and naskh scripts in Ottoman calligraphy, and who were the greatest naskh masters of the period. Sheikh Hamdullâh's completion of the Mushaf-ı Sharif, which he wrote up to the 22nd verse of the Ibrahim Surah, and the fact that he wrote the Mushaf in a short time like one month, shows how powerful and seri'ul pen he is in the writing of the naskh and the mushaf. When it comes to the calligraphy life of Yahyâ Hilmi Efendi, his professional life and his calligraphy should not be considered separately. In addition to his craftsmanship, it has been determined by many documents that he is a very good civil servant. Hilmi Efendi, who served the art of calligraphy until the end of his life, left many valuable works behind. Apart from his works written in thuluth, naskh and ijaze calligraphy, his works written in other writing styles were not found. There is only one fountain inscription in the architectural works. He has many works in museums and private collections in Turkey and abroad, in institutions, organizations and individuals.

Giriş

Yahyâ Hilmî Efendi, Bâyezîd'de kâğıtçılık işiyle iştigâl eden Ayıntâblı (Gaziantep) Dalkılıç Hacı Halil Ağa'nın (ö. ?) oğludur. 1249/1833'te İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı Süleymaniye'de doğdu. İlk tahsilini bitirdikten sonra Sultân Bâyezîd ve Sultân Ahmed Câmîi'lerinde görevli olan Ahmed Hâzım Efendi'den (ö. ?) câmi dersleri alarak 1281/1864 tarihinde ilmiye icâzetnâmesi aldı. Sıbyân mektebinde iken ilk olarak Sikkezenbaşı Mehmed Hâşim Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşketti. Kendisindeki kabiliyeti fark eden üstadının son zamanlarında hasta olduğu halde yazı meşkine devam etmiştir. Hocasının vefâtı üzerine Dâru't-Taba'âti'l-Âmire musahhihi Halil Zühdi Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşketti. 1263/1847 tarihinde Halil Zühdi Efendi'den on dört yaşındayken icâzetnâme aldı. Aynı yıl Hüseyin Lütfi Efendi'den de tasdik mahiyetinde icâzetnâme aldı (İnal, 1970: 463).

Sülüs-nesih bir kıt'a olan icâzetnâmenin (Bkz. Görsel 1.) baş kısmında sülüs oklu Besmele, alt kısmında ise iki satır nesih yazıyla "Besmele ile başlanmayan her işin sonu noksandır" (Hanbel, 2003: 359) mealinde bir hadis-i şerif yer almaktadır. İcâze hatla yazılmış olan en alt kısımda ise sağda Seyyid Halil Zühdi Efendi, solda Halil Şükrî Efendi'nin (ö. 1291-1300/1874-1883) tasdikleri yer almaktadır.

Görsel 1. Yahyâ Hilmî Efendi'nin Halil Zühdi Efendi'den aldığı icâzetnâme, 1263/1847, 24 x 32 cm

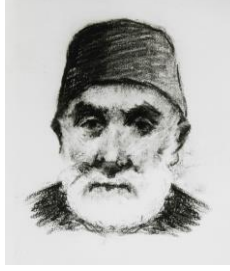

Görsel 2. Yahyâ Hilmî Efendi'nin Hüseyin Lütî Efendi'den aldığı icâzetnâme, 1263/1847, 23 x 33 cm

Yine sülüs-nesih bir kıt'a olan ikinci icâzetnâmenin (Bkz. Görsel 2.) baş kısmında sülüs yazıyla "Aşk insanların gayretlerinden yücedir" alt kısmında ise iki satır nesih yazıyla "Allah, dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir. Fakat imanı yalnız sevdiğine verir" (el-Hindî, 2019: 2032) mealinde bir hadis-i şerif yer almaktadır. İcâze hatla yazılmış olan en alt kısımda ise sağda İbrahim Sükûfî (ö. 1250/1834) damadının öğrencilerinden Seyyid Hüseyin Lütî, solda Abdülvehhab Ahmed Zihnî (ö. ?) oğlu ve öğrencisi Mehmed Vasfî (ö. ?) tasdikleri yer almaktadır.

Çok yetenekli bir zât olan Hilmî Efendi, sıbyân mektebindeki öğrenimini tamamladıktan sonra, 1264/1848'de Bâb-ı Seraskeri'de yer alan Nizâmiye Jurnal Kalemi'ne mülâzemetle girdi. 1290/1873'te sâlise sınıfı rütbesi verildi. 1293/1876'da iki bin kuruş maâşla Jurnal Kalemi mümeyyizliğine tayin edildi. 1297/1880'de Tenkîhatı Umûmiye'de maâşı bin altı yüz kuruşa indirildi ve Piyâde dâiresi üçüncü şube jurnal kısmı mümeyyizliğine tayin olundu. 1305/1887'de sâniye sınıfı sânisî daha sonra ûlâ sınıfı sânisî rütbeleri verildi. 1316/1898'de kısmı evvel mümeyyizliğine tayin edildi ve maâşı iki bin iki yüz kuruşa arttırıldı. Daha sonra Jurnal Kalemi müdürü oldu (DAB, DH.-SAİD, 29-471, İnal, 1970: 463).

Memuriyet görevini ifa ederken aniden vücuduna felç indi. Hastalığı nedeniyle görevinden alındı ve 17 Şevval 1325 tarihinde (23 Kasım 1907) sabaha karşı vefât etti. Süleymaniye Câmii haziresine defnedildi (Mezar yeri kaybolduğundan tespit edilememiştir). Orta boylu, güzel yüzlü, sarıdan dönmüş beyaz sakallı, terbiyeli, takvâ sahibi, bir zât (Bkz. Görsel 3.) idi (İnal, 1970: 463-464).

Görsel 3. Yahyâ Hilmî Efendi'nin Feyhama Duran tarafından tariflere göre çizilen resmi, 1964

İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın (ö. 1376/1957) aktardığına göre; ölümünden üç yıl önce 1322/1904 tarihinde evinde kendisiyle görüştüğümüz esnada dedi ki: “Bâb-ı Seraskeri’de fasılasız elli sekiz sene çalıştım. Bana karşılık bir hatıra bırakmak istedim. Hindistan’dan kâğıt getirttim. Bir buçuk yılda şu Kur’an-ı Kerim’i yazdım. Kâğıtçılar Kethüdası olan Hâcî Ahmed Efendi’ye on yedi liraya tezhip ettirdim. Bittiğinde Bâb-ı Seraskeri’deki câmi’ye koyacaktım. Mushaf-ı okuyanlar belki ruhuma bir fatiha hediye ederler (Bu Mushaf-ı Şerif’i câmiye koymaya izin verirler mi? diye mektupçu Süreyya Bey’e söyledim. O da Serasker Rızâ Paşa’ya (ö. 1338/1920) söylemiş, severek koymuşlar. Serasker: “Acaba benim için de bir Mushaf yazar mı?” dediğinde yazmaya başlayıp bitirmeden vefât etmiştir. Bu Mushafın noksan kalan kısmı Ahmed Re’fet Efendi (ö. 1369/1949) tarafından yazılıp Serasker’e verilmiştir). İnsan atmış yaşına geldikten sonra yazı yazamıyor. Bu Mushafı kalınca yazdım. Çünkü ince yazamıyorum. Benden yazı İsteyenlere memnuniyetle yazdım. İstemeyenlere müddeti ömrümde yazmadım. Bu ana kadar yirmi beş Mushaf yazmaya muvaffak oldum” (İnal, 1970: 464).

Yahyâ Hilmî Efendi sür’ati kalemiyle, devrin seçkin hattatlarından biriydi. Necmeddin Okyay’ın (ö. 1396/1976) ifadesine göre Yahyâ Efendi nesih yazıda “asrın feridi” idi (Alparslan, 2016: 89). Son derece işlek bir yazısı vardı. Reîsü’l-hattatın Kâmil Efendi’ye (ö. 1360/1941) bilmünasebe demiştir ki: “Hicaza azîmet edeceğim sırada vâlidem de gelme hususunda ısrarcı oldu. İkimiz için yeterli miktarda para yoktu. Ramazan-ı Şerif’in ilk günlerinde yarım cüz gündüz, yarım cüz gece yazarak bir Mushaf-ı Şerif yazmaya muvaffak oldum. Mushaf’ı Vâlideme verdim, varlıklı bir kişiye götürdü. Yedi bin beş yüz kuruş getirdi. O para ile hac vazifesini yerine getirdi.” Bu olay, kaleminin süratine ve o para, hac bedelinin manevi kıymetine açık bir delildir. Ayrıca Şeyh Hamdullah’ın, İbrahim Sûresi’nin 22. âyetine kadar yazdığı büyük kıt’adaki Mushaf-ı Şerif’ini (Bkz. Görsel 11.), 350 yıl sonra 1289/1872 yılında aynı üslupla tamamlaması nesih yazıda ne kadar mahir olduğunun kanıtı niteliğindedir (Derman, 2002: 188, İnal, 1970: 464-468).

1. Ailesi

Babası ocak kapatılmadan önce yeniçeri olan ve daha sonra Bayezid’de kağıtçılık işi yapan Dalkılıç Hâcî Halil Ağa’dır (İnal, 1970: 463). Annesinin ismi ve hayâtına dair herhangi bir malumata ulaşılamamıştır. 1289/1872 İstanbul doğumlu olan oğlu Halil Naîm Bey (Dalkılıç, ö. ?) Bâb-ı Seraskeri’de kâtip ve 4. rütbeden Osmanî nişanı

sahibiydi (DAB, DH.-SAİD, 50-177). Gelini Naciye Dalkılıç (ö. ?) ise Esirgeme Derneği kurucularındandır. Torunu, meşhur Ressam İbrahim Feyhaman Duran'ın (ö. 1390/1970) eşi Emine Güzin Duran (1) (ö. 1401/1981) Hanım'dır. Yahyâ Hilmî Efendi'nin müddeti ömründe oturmuş olduğu, babası Halil Naîm Bey'den intikâl eden Süleymaniye'deki, üç katlı, küçük ahşap evi (Bkz. Görsel 4.) torunu Güzin Duran'a miras kalmıştır. Kendisi gibi yetenekli bir ressam olan eşi Feyhaman Duran ile birlikte yıllarca bu evde yaşamıştır. Feyhaman Duran, intifa hakkı eşinde kalmak koşuluyla evi ve içindeki eşyaları sağlığında İstanbül Üniversitesi'ne bağışlamış, eşi Güzin Duran'ın 1981'deki ölümüyle konut Üniversite tarafında teslim alınmıştır. Yıllarca bakımsız bir vaziyette kalan tarihi ev, restore edilip "Feyhaman Duran Kültür ve Sanat Evi" adıyla müze hâline getirilmiş ve 2001 yılında açılmıştır (Anadol, 2017: 8-24). Bir kısmı Yahyâ Efendi'ye ait hat eserleri, tablolar ve tarihi eşyaların muhâfaza edildiği, Osmanlı dönemine özgü bir hattat evi olarak günümüze kadar varlığını korumaya devam etmektedir.

Görsel 4. Yahyâ Hilmî Efendi'nin Fatih/Süleymaniye'deki evi, 2020, İstanbul, fotoğraf: Hasan Adsan

2. Hocaları

Yahyâ Hilmî Efendi, ilk olarak Ahmed Hâzım Efendi'den câmi dersleri tahsil ederek 1281/1864 tarihinde ilmiye icâzeti aldı. Sultân Bâyezîd ve Sultân Ahmed Câmii'lerinde görevli olan Ahmed Hazım Efendi'nin hayatı hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır. Hüsn-i hatta merâkı sebebiyle Sikkezenbaşı Mehmed Hâşim, Halil Zühdî ve Hüseyin Lütfî Efendi'lerden sülüs ve nesih yazılarını meşk etmiştir. Tespit edebildiğimiz hocalarını vefat tarihlerine göre kaydediyoruz.

2.1. Mehmed Hâşim Efendi

Mehmed Hâşim Efendi, Çerkez asıllı olup küçük yaşta Mustafa Râkım Efendi'nin (ö. 1241/1826) kölesi olarak hânesine girdi. Zekâsı ve yeteneği sayesinde Mustafa Râkım Efendi'nin manevi evladı olarak yetiştirilmiş ve eğitime özen gösterilmiştir. Ayrıca kendisi tarafından sülüs, nesih, celi ve tuğra dersleri verilmiştir (İnal, 1970: 125). Hat sanatındaki yeteneği sâyesinde Sultân II. Mahmud (ö. 1255/1839) tarafından, Ravzâ-

1 Mutahhara'nın yenilenen Kisve-i Şerîfesi'nin (örtü) yazılarını yazmaya memur edildi. Hac vâzifesini de yerine getirdikten sonra 1254/1838 tarihinde eski Kisve-i Şerife'yle beraber İstanbul'a döndü. Üstâdı gibi hüsn-i hatta ve ressamlıkta ilerleme göstererek, hocasının vefatından sonra kendisine Sikke-i Hümâyûn ressamlığı tevdi edildi. Zamanla kendisine hâcegân rütbesi verildi. Mustafa Râkım'ın, Osmanlı hat sanatında bir devrime tekâbül eden yeni tarzında tuğra çekmekle daha sonra Darbhâne-i Amire ser-sikkezenliğine terfi etti (Derman, 1994: 408, İnal, 1970: 125). 1840 yılında Abdülmecid Han (ö. 1277/1861) tarafından yaptırılan Sultân II. Mahmud Türbesi'nin celi sülüsle kuşak ve diğer yazıları bizzat kendisi tarafından hazırlanmış ve yazılmıştır (Habib, 1306: 168).

Görsel 5. Mehmed Hâşim Efendi'nin Abdülmecid Han bin Mahmud Han tuğrası

Başarılarla dolu bir sanat yaşamının ardından 22 Cemâziyel-âhir 1261 (29 Haziran 1845) tarihinde vefât ederek, üstâdı Mustafa Râkım'ın Fatih/Karagümrük'teki türbesine defnedilmiştir. Sülüs, nesih, celi sülüs ve tuğrakeşlikte kudreti mâhir bir hattattı (İnal, 1970: 125). Ser-sikkezen vazifesinde bulunduğu zamanlarda inşa edilmiş binaların üzerinde mahkûk tuğra ve kitâbelerin çoğunluğu onun imzasını taşır. İmzalarında umûmiyetle "Hâşim" ismini kullanmıştır. Yazıda, üslûp ve terkip olarak hocası Mustafa Râkım'ı taklid etmiş ve onun yolunu takip ederek boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Sülüs, celi sülüs, tuğra ve nesih yazılara dair ardında pek çok kıymetli eser bırakmıştır. Türk hat sanatına uzun yıllar katkı sağlamış olan Hâşim Efendi'nin en güzide öğrencileri arasında; Ahmed Râkım (ö. 1282/1865), Çarşambalı Ârif Bey (ö. 1310/1892), Yahyâ Hilmî, Eyüb Ârif Kastamonî Efendi (ö. 1300-1310/1882-1893) gibi isimler zikredilmektedir (Alparslan, 2016: 167, Derman, 2019: 384).

2.2. Halil Zühdi Efendi

XIX. yüzyılın önemli hattatlarından olan Halil Zühdi Efendi İstanbul'da yaşamıştır. Hayâtına dair yegâne bilgimiz Dârü't-Tıbbâati'l-Âmire musahhihi olduğudur (İnal, 1970: 477). Ölüm tarihi kesin olmamakla birlikte 1280-1290/1863-1874 yılında İstanbul'da vefât ettiği bilinmektedir (Halil Zühdi Efendi, Erişim Tarihi: 18.01.2021). Hüsn-i hattı Mehmed Nuri Şumnu Efendi'den (ö. ?) meşk ettiğini 1287/1870 tarihli yazdığı Mushaf-ı Şerif'in ketebe kaydından anlaşılmaktadır. Müzayedelerde satışı sunulmuş birkaç Kur'an-ı Kerim eseri dışında başka hiçbir eserine tesadüf edilmemiş olmakla beraber, talebelerinden Mehmed Vasfi ve Yahyâ Hilmî Efendi gibi üstâdları yetiştirmiş olması, hüsn-i hatta ne kadar yetenekli olduğuna işaret etmektedir.

2.3. Hüseyin Lütffî Efendi

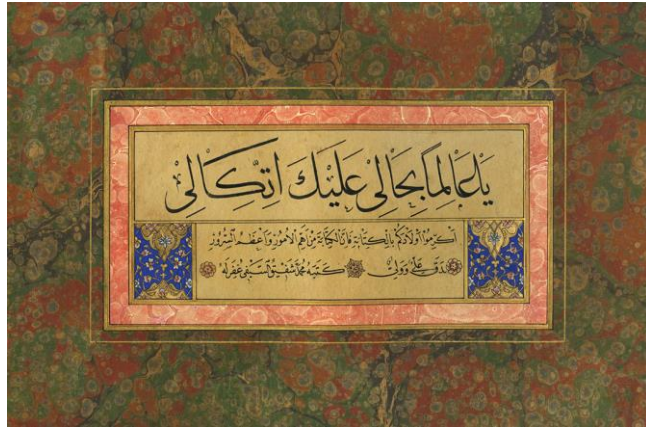
Hüseyin Lütffî Efendi, bugün Bulgaristan'ın orta güney sınırları içinde yer alan Eski Zağra'da şehrinde doğdu. Hüsn-i hattı ilk olarak doğduğu şehirde meşketti. Daha sonra Medrese eğitimi için gittiği İstanbul'da İbrahim Sükûfî Efendi'nin damadı Mustafa Hilmî Efendi'den (ö. 1260-1270/1844-1854) istifade ile özellikle nesihte tekemmül eyledi. Eğitimi tamamlandıktan sonra okullarda ilim tahsili ve hat öğretimi ile meşgul olup bu durum üzere iken İstanbul'da vefât etmişse de ölüm tarihi (ö. 1280-1290/1863-1874) ve mezarı tam olarak tespit edilememiştir (Hüseyin Lütffî Efendi, Erişim Tarihi: 18.01.2021). Talebelerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılmayan hattatın, 1263/1847 senesinde Yahyâ Hilmî Efendi'ye tasdik mahiyetinde icâzet verdiği bilinmektedir. Şu ana kadar Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi'nde 1261/1845 tarihli Delâilü'l-Hayrât'ı ve bir hilye-i şerif eseri dışında başka hiçbir eserine ulaşılamamıştır.

3. Talebeleri

Yahyâ Hilmî Efendi'nin çeşitli kaynaklardan edilen bilgilere göre Mehmed Şefik Seyfi, Galatalı Mehmed İzzet, Hasan Rızâ, Ahmed Sıdkî, Abdülkadir Şükrî ve Eyüplü Mehmed Rıf'at Yazgan efendiler talebeleri arasında zikredilmektedir. Tespit edebildiğimiz talebelerini vefat tarihlerine göre kaydediyoruz.

3.1. Mehmed Şefik Seyfi

Mehmed Şefik Seyfi Bey, doğum tarihi bilinmemekle beraber İstanbul'da doğmuştur. Rüşdiye ve idâdî öğrenimini tamamladıktan sonra girdiği Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'den 1290/1873'te ikmal-i tahsil ederek teğmen rütbesiyle mezun oldu. Soğukçeşme Askerî Rüşdiye Mektebi hüsn-i hat öğretmenliğine tayin edildi. Senelerce hizmet ettikten sonra rütbesi artırılarak Piyâde binbaşılığına kadar yükseltildi. 1319/1902 tarihinde Çubuklu'da bulunan hanesinde vefât ettiği bilinmektedir.

Görsel 6. Mehmed Şefik Seyfi Efendi'nin sülüs-nesih kıt'ası, tarihsiz

İbnülemin Mahmud Kemâl İnal'ın Reisül'l-hattatın Kâmil Akdik'ten duyduğuna göre: "Son zamanlarda bir gün Boğaziçi'nde sahilten geçerken köpeklerin saldırısına uğrayıp can havliyle kendini denize atmış ve zor bela denizden çıkarılmıştı". Bu olaydan

kısa bir süre sonra vefât etmiş olan Mehmed Şefik Seyfi Bey'in kara bıyıklı ve kısa boylu olduğu söylenmektedir. Vefat ettiği tarih yaklaşık olarak kırk beş yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. "Mehmed Şefik el-ma'rûf bî-Seyfi" ketebesiyile Şefik Bey'den tefrik olunur (İnal, 1970: 390). Sülüs ve nesih yazıyı ilk olarak Yahyâ Hilmi Efendi'den meşk etmiş olan Şefik Seyfi Bey, (Derman, 2015: 310) daha sonra İbrahim Alâ'eddîn Bey'den de bilâhare istifâde etmiştir (İnal, 1970: 39). Talebelerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sülüs ve nesih yazıda fevkalâde mâhir bir hattat idi. Pek çok Müze ve koleksiyonlarda saklı sülüs ve nesih'e dair kıt'a ve levhâları mevcuttur.

3.2. Galatalı Mehmed İzzet Efendi

Mehmed İzzet Efendi, Alî Efendi (ö. ?) nâmında bir zâtın oğlu olarak 1257/1841 tarihinde Kasımpaşa'da doğdu. Kasımpaşa İbtidâî ve Rüşdiye mekteplerinde okudu. Bilâhare Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne okuluna girerek 1280/1863 tarihinde mezun oldu. Aynı yıl 600 kuruş maâşla Tıbbiye Mektebi idadi sınıfları hüsn-i hat muallimliğine tayin oldu. Bir müddet sonra tâbûr kâtibi vazifesine dahil oldu ve ilerleyen zamanlarda alây kâtibliğine kadar yükseldi. Daha sonra askerlik görevinden alınarak eski vâzife yeri olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye iade edildi. 1280/1863 yılında mektebin idâdî sınıflarının, 1282/1865 yılında da umûm idâdî sınıflarının hüsn-i hat muallimliği vazifesine getirildi. 1285/1868'te 2500 frank maâşla bi'l-ımtihan Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nin hüsn-i hat muallimliğine tayin edildi. 1290/1874 tarihinde maâşı yıllık 3515 franka iblağ olundu. 1284/1301'de sâniye sınıf-ı sanisi, 1299/1882'de sâlise ve 1310/1892'de sâniye sınıf-ı mütemayizi rütbelerine ulaşan Mehmed İzzet Efendi, vazifesi sırasında kalp krizi geçirdi. Hastalığı sebebiyle emekliliğini isteyip görevinden ayrıldı. İki yıl boyunca kalbindeki rahatsızlıktan muztarib olan İzzet Efendi, 18 Şevvâl 1320 (18 Ocak 1903) yılında Cihangir'de bulunan hanesinde vefât etti. Beşiktaş civarında bulunan Yahyâ Efendi mezarlığına defin olundu. Güzel sülüs, celî sülüs ve ta'lik yazmakla beraber yavaş yazardı. Hüsn-i hattı kimden öğrendiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır (İnal, 1970: 163-167). Lakin M. Uğur Derman'ın, Süheyl Ünver'in (ö. 1406/1986) tesbitine istinâden 1305/1887 yılında Yahyâ Hilmi Efendi'den icâzet aldığı beyan etmektedir (Galatalı Mehmed İzzet Efendi, Erişim Tarihi: 18.01.2021).

Görsel 7. Galatalı Mehmed İzzet Efendi'nin celî ta'lik levhası, 1317/1899

“Rehber-i Sıbyân” ve “Hutut-ı Osmaniye” isimli meşk mecmuaları vardır. Divani ve celi divani yazdığını, çıkardığı “Hutut-ı Osmaniye” isimli eserindeki numunelerinden anlaşılmaktadır. “İzzet Efendi Rika’sı” denilen ve sıkı kurallara bağlı bulunan bir rika’ çeşidiyle ünlüdür (İnal, 1970: 163). Uğur Derman’ın merhum Necmeddin Okyay’dan işittiği şu hadiseye göre: “Sultanahmed’de bulunan Alman çeşmesi’nin kitabe yazımı dönemin rika’ hattıyla ünlü İzzet Efendi’ye verildiği, lakin kendisi karşılığını ödeyerek kitabe metnini Hacı Nuri (Korman) Bey’e (ö. 1371/1952) yazdırdığını ve altına İzzet imzası konulduğunu duymuştum” dedi (Derman, 2015: 380). Necib Havavini (ö. ?), Mustafa İhsan Bey (ö. 1356/1937), Çavuş Mehmed Hamdi Efendi (ö. ?) gibi talebeler yetiştirmiş olan İzzet Efendi, ardında pek çok kıymetli eser bırakmıştır (Serin, 2019: 587, İnal, 1970: 137).

3.3. Hasan Rızâ Efendi

Hasan Rızâ Efendi, Tırnova Posta Müdürü Ahmed Nazif Efendi’nin (ö. 1282/1865) oğludur. 1265/1849 yılında Üsküdar’da, Aynalı Mescit civârında doğdu. Rızâ Efendi, babasının tasarrufuyla önce Bozdoğan Kemerî’ndeki Kapudan Paşa mektebinde, daha sonra Hafız Münib Efendi mektebinde okudu. Sonra bu mektebin büyük hocasından yazı derslerine başladı. Hocası okuldan ayrılınca önce Kemeraltı’nda sucu Hüseyin Efendi’den (ö. ?), daha sonra Bâb-ı Seraskeri’de memur olan dönemin önemli hattatlardan Yahyâ Hilmî Efendi’den yazı meşk etti. Babası Nazif Efendi’nin Tırnova Posta Müdüriyetine tayini sebebiyle ailece oraya gittiler (İnal, 1970: 332). İstanbul’da yarım kalan eğitimini Amiş’in Mektebi’nde tamamladı (Azamat, 1989: 43).

Tırnova’dan tekrar İstanbul’a döndüklerinde 1282/1865 yılında ortaya çıkan kolera salgını nedeniyle elli yaşında olan babası Ahmed Nazif Efendi vefat etti. Bir süre sonra amcası Hacı Hüseyin Efendi (ö. ?), Rızâ Efendi’yi Vâlîde Sultan’a delaletiyle, Mûsika-i Hümâyun’a kaydettirdi. Buranın hüsn-i hat muallimi olan Mehmed Şefik Bey’den (ö. 1297/1879) yazı derslerine başladı ve 1283/1866’da on altı arkadaşıyla birlikte sülüs-nesih icâzeti aldı. Hocası Şefik Bey’in aracı olmasıyla dönemin ünlü hattatlarından olan Kazasker Mustafa İzzet Efendi’den bir süre istifade etmesini sağladı (İnal, 1970: 332). Bilâhare Sâmî Efendi’den de (ö. 1330/1912) ta’lik yazıyı öğrendi (Derman, 1995: 130). 1288/1871 yılında Mûsika-i Hümâyun imamı Halil Efendi’nin (ö. 1288/1871) vefatı üzerine onun yerine bu göreve tayin olundu. 1296/1879 yılında hocasının emekli olması üzerine ek olarak hüsn-i hat muallimliğine getirildi. Mûsika-i Hümâyun’dan hüsn-i hat dersi kaldırılmasıyla birlikte imamlık görevini sürdürdü. 1324/1907 tarihinde saray mevlidhanları topluluğuna girdi. 1332/1914 tarihinde Medresetü’l-hattatîn (Hattatlar Okulu) açılınca oraya sülüs, nesih ve reyhânî hocalığı görevine getirildi. Gözlerindeki hastalık nedeniyle bir süre sonra bu vazifesinden ayrıldı. 1334/1916 tarihinde oturduğu Cihangir’deki evi yangın sebebiyle yanınca Rumelihisarı civarındaki bir eve taşındı. 1338/1920 yılında vefat etti. Rumelihisarı’nda bulunan Aşiyân Mezarlığı’na defin olundu (Derman, 2010: 400, İnal, 1970: 332-334).

Görsel 8. Hasan Rızâ Efendi'nin sülüs-nesih kıt'ası, 1286/1869

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyıl başlarında yaşayan Hasan Rızâ Efendi dönemin en meşhur hattatları arasında zikredilmektedir. Talebeleri arasında on yedi kişiye icâzet vermiştir. Sülüs, celi sülüs, ta'lik, celi ta'lik ve nesih yazılarıyla ardında pek çok eserler bırakmıştır. En çok başarıyı nesih hattında kazanmıştır. On dokuz Mushaf-ı Şerif yazmaya muvaffak olmuştur ki, her biri birbirinden güzeldir. Bilhassa Mushaf kitabesinde çığır açmış, Hafız Osman'dan (ö. 1110/1698) sonra gelen en değerli hattatlardandır (İnal, 1970: 335, Rado, t.y., 249-250).

3.4. Ahmed Sıdkî Efendi

Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan hattatın, Yahyâ Hilmî Efendi'nin talebelerinden olduğu 1294/1877 tarihinde yazdığı icâzetnamenin ketebe kaydından anlaşılmaktadır.

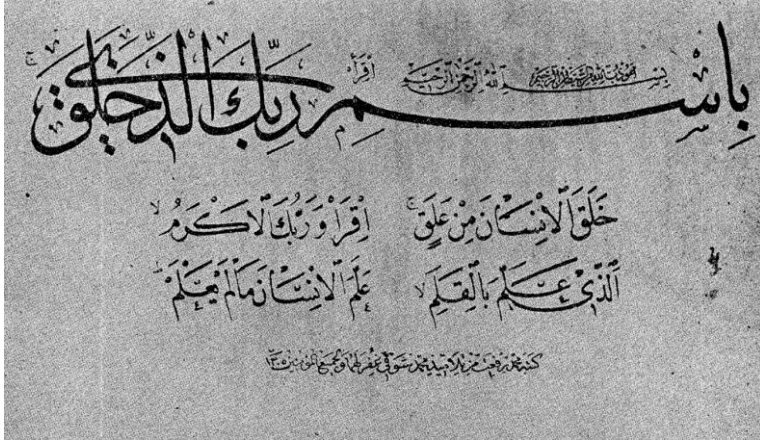
3.5. Abdülkadir Şükrî Efendi

Hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan hattatın, 11 Ocak 2007 tarihli "Bali Kış Müzayedesinde"nde satılan tarihsiz sülüs-nesih hilye-i şerifinde, Yahyâ Hilmî Efendi'nin talebelerinden olduğu ketebe kaydından anlaşılmaktadır.

3.6. Mehmed Rıf'at Yazgan

Mehmed Rıf'at Efendi, Fatih ders-i am hocalarından Harputlu Mehmed Ali Efendi'nin (ö. ?) oğludur. 1274/1857 yılında İstanbul'da doğdu. Sıbyân ve Rüştîye mekteplerini türlü zorluklarla okuyarak eğitimini tamamladı. Küçük yaşlarda iken hüsn-i hatta merâkî sebebiyle kömür tozlarında mürekkep, midye kabuğundan hokka ve ısırgan otunun saplarından da kalem yapar, mezar taşlarının kitâbe yazılarına bakarak taklit ederdi. Sadâret Mektubî Kalemî'nde görevli Siyâhî Selîm Efendi (ö. 1304/1886), Rıf'at Efendi'nin hüsn-i hat yazısına çalıştığını görünce evine çağırıldı. Kalem, kâğıt, kalemıraş, hokka verdi ve yanına gittikçe bir miktar para da verirdi. Daha sonra oğlu hazîne-i evrâk hulefâsından Rıf'at Bey'e, "Bu çocuk bizim kadar yazıyor. Artık yazısını çıkaramayacağım, Yahyâ Hilmî Efendi'ye götür." demiş. Yahyâ Hilmî Efendi'nin yanında epeyce bir vakit meşk ettikten sonra, 1296/1879 tarihinde yirmi iki yaşındayken

icâzetnâme aldı. Üstadı onu daha sonra Mehmed Şevkî Efendi'ye götürdü. Beş yılda ondan yazı meşk etti ve icâzetnâme aldı. Yahyâ Hilmî Efendi onu Şevkî Efendi'den sonra, Sâmî Efendi'ye götürdüyse de kendisinden istifade etmeye muvaffak olamadı (İnal, 1970: 329, Yazgan, 1946: 5).

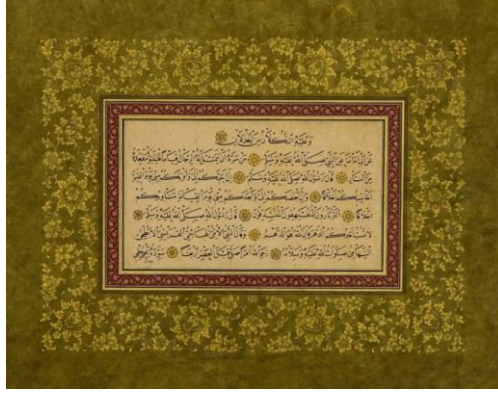
Görsel 9. Mehmet Rıf'at Yazgan Efendi'ye ait sülüs-nesih kıt'a, 1305/1888

Hüsn-i hatta epey seviyeye yükselince, mezar taşlarının kitâbelerini yazardı. 1298/1881'de Defter-i Hâkanî Muhâsebe Kalemî'ne girip yıllarca devam ettikten sonra kalemin müdür yardımcılığına tayin olundu. 1292/1875 tarihinde Muhâsebe-i Mâliye, tahrîr ve tahsil daireleri kalemlerinde görev aldı. Boş zamanlarında Defter-i Hâkanî'de de tapu tezkîreleri yazar, Şehremâneti'nde her biri on paraya vergi tezkîresi doldurarak para kazanırdı. Yazıdan elde ettiği geliri validesine verir, o da biriktirirdi. Bir zaman sonra Eyüp, Otakçılar'da bir ev satın aldı ve ömrü boyunca orada yaşadı. Meşrutiyet'in ilânından sonra icra kılınan umûmî tensikatta kendi isteğiyle emekli oldu (İnal, 1970: 329-330). Emekliye ayrıldıktan sonra herhangi bir devlet görevi alamayan Rıf'at Efendi, Şubat 1952'de doksan beş yaşındayken İstanbul'da vefat etti. Eyüp mezarlığına defin olundu (İnal, 2021: 261). Sülüs ve nesih yazısı son derece güzel olan Rıf'at Efendi, ta'lik ve rika' da yazmıştır. Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde birçok eseri bulunmaktadır (Bilen, 2010: 56-57).

4. Eserleri ve Sanatı

Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait yirmi beş Mushaf-ı Şerîf, tespit edilebilen eserlerinden yirmi dört hilye-i şerif, birçok cüz, dört adet Delâilü'l-Hayrât, altı Amme Cüz'ü, bir duâ, iki murakkaa, Evrâd, kıt'a, En'âm ve levhalar yazmıştır. Tespit edebilen Mushafı; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Yeni Yazmalar 797), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (Arapça 6541), Medine Kral Abdülaziz Kütüphanesi (İslam El Yazmaları Koleksiyonu Arşivi), Türk ve İslam Eserleri Müzesi (Yazma 3907), Christie's Müzayede (Art of the Islamic and Indian Worlds Including Oriental Rugs and Carpets, Lot No: 193), Harvard Sanat Müzesi (1984-451), Sakıp Sabancı Müzesi (100-0316), Kahire İslam El Yazmaları Merkez Kütüphanesi'nde (2202) bulunmaktadır. Bu Mushaf dâhilinde tespit edilen iki Mushaf'ı daha vardır. Bunlardan birincisi, Sâmî

Efendi adına yazılmış ve sonraki dönemlerde Kral Faysal'ın İstanbul'a gelişiyle satın alınmıştır. 1958 ihtilalinde kendisiyle beraber Bağdad'da heba olup gitmiştir. İkincisi, ömrünün son dönemlerinde, Serasker Rızâ Paşa için yazmaya başladığı Mushaf-ı Şerîf'in 21. cüz'ünden sonrasını tamamlayamadan vefat etmiş, bilinen eser daha sonra Ahmed Re'fet Efendi tarafından tamamlanmıştır. Mimari yapılarıdaki tek eseri, İstanbul Kadıköy'de bulunan Sürmeli Ali Paşa tarafından 1105/1693 tarihinde inşa ettirilen çeşmenin tahrip olan kitabe yazısını tekrardan yazması olmuştur. Bunların dışında müze ve koleksiyonlarda pek çok Mushaf-ı Şerîf, Hilye-i Şerîf, cüz, kıt'a, levha ve murakkaât mevcuttur.

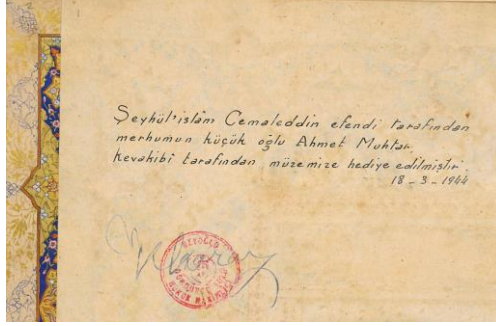
Görsel 10. Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait nesih levha, 1281/1865, 26 x 36 cm

Yahyâ Hilmî Efendi'nin evâsıt dönemine ait nesih hattının güzel bir örneği olan kıt'a, yedi satırdan oluşmaktadır. Nesih satırda "Ebû Umâme'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Her kim, insanların kendisi için kalkıp ayağa dikilmeleri sevindirirse ateşteki yerine hazırlansın (Ebû Dâvûd, 2017: 52). Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Kıyamet günü bana en sevgili ve en yakın olanınız: Ahlakı en güzel olanlarınızdır. Kıyamet günü bana en sevimsiz ve benden en uzak olacak olanlar dengesiz biçimde saçmalayıp boşboğazlıkla insanları rahatsız edenlerle mutefeyhiklerdir (Tirmizî, 2007: 2018). Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Zamana sövmeyin. Çünkü zaman ancak Allah'tır (Buhârî, 2015: 101). Okuma-yazma bilmeyen, Kureyşli, Hâşimi, el-Ebtahiy, et-Tihami Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: İkinci namazının farzından önce dört rekât kılan kimseye Allah rahmet etsin" (Ebû Dâvûd, 2017: 8) yazılıdır. Müzehhib "Arda Çakmak" imzalı nesih sayfa, klasik usûlde bezenmiştir. Duraklar altınla işlenmiş olup şeşhâne süslemeler kullanılmıştır. Altın bölgeler iğne perdahlıdır. Altın, kırmızı, yeşil ve siyah gibi renkler kullanılmıştır. İnce arasuları işlenerek takviye edilen cetvelleri takip eden yeşil zeminli dış pervaz halkârî tarzında tezyin edilmiştir.

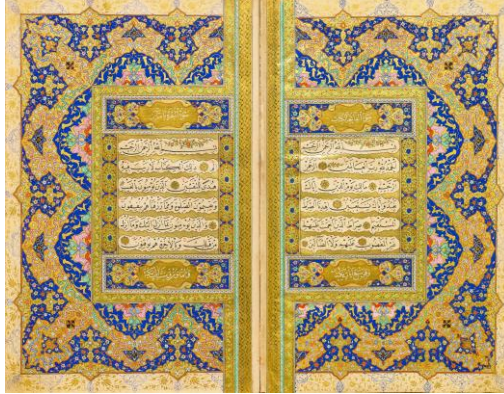
Görsel 11. Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait Hilye-i Şerif, 1288/1871, 84 x 48 cm

Yahyâ Hilmî Efendi'nin evâsıt dönemine ait eserlerinden olan Hilye-i Şerif'te, Hz. Peygamber'in fiziksel özellikleri, karakteri, ahlaki nitelikleri, hal ve tavırları anlatılmaktadır. Eserde “göbek” olarak adlandırılan ortadaki büyük daire içine on dokuz, alttaki “etek” bölümünde sekiz satır halinde nesih hatla yazılmıştır. Üstteki oval çerçeve içinde besmele, alttaki oval çerçeve içinde celi sülüsle yazılmış kelime-i tevhid yer alır. Besmele oku içine hilye tasarımlarında gelenek olmayan bir ibare oval çerçeve içine nesih hatla Arapça olarak üç satır halinde yer alır: “Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Resûlullah ‘Allah, benden sonra hilyemi gören veya ona beni özlediği için bakan kimseye ateşi yasaklar, o kimse Cehennem ateşinden emin olur; hesap gününde çıplak hesaba çekilmez’, diye buyurmuştur” (İbn Abdulber, 1994: 1102). Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dört ismi (Muhammed, Ahmed, Hâmid, Mahmud) göbek kısmının köşelerine yerleştirilen küçük madalyonlar içine yazılmıştır. Hilyede yazı alanları dışında kalan boşluklar, zemine yeşil, açık kestane rengi dar ve uzun yapraklarla, iri mavi çiçekler ve tomurcuklarla süslüdür. Duraklar altınla işlenmiş olup şeshâne süslemeler kullanılmıştır. Altın bölgeler iğne perdahlıdır. Altın, kırmızı, yeşil, mavi, siyah ve beyaz gibi renkler kullanılmıştır. Dış pervazında çivit mavisi zemine beyaz bantlar ve altınlı rozet çiçekler yer alır (Anadol, 2012: 318).

Görsel 12. Mushafın ilk sayfasında bulunan bağış kaydı ve Noter mühürü, 1944, 33 x 21 cm

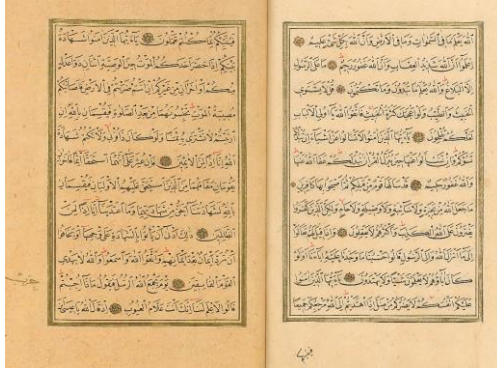
Şeyhülislam Cemalüddin Efendi'ye (ö. 1335/1917) intikal eden bu Kur'an-ı Kerim, küçük oğlu Ahmet Muhtar Kevakibi'nin vasiyeti üzerine 18 Mart 1944 yılında Türk ve İslam Eserleri Müzesine hediye edilmiştir. Görsel 12.'daki eserin alt kısmında noter kaydı görülmektedir. Şeyh Hamdullah'ın, İbrahim Süresi ilk iki sayfasına kadar yazdığı büyük kıt'adaki Mushaf-ı Şerifi, Divanı Hümayun beylikçiliği kisedarı Ziver Efendi'nin teşviki ile 1289/1872 yılında Yahyâ Hilmi Efendi tarafından tamamlanmıştır. 349 varak ve 12 satırlı olan Mushaf, cüzler halinde yazılmış olup âyetberkenâr değildir. Yahyâ Hilmi Efendi'nin evâsıt dönemlerinde (40 yaşında) yazdığı bir Mushaf'tır.

Görsel 13. Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazılan Mushaf'ın ser levhası, 1289/1872, 33 x 21 cm

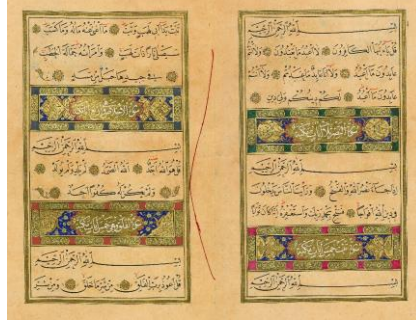
Mushaf, aharlı kâğıda nesih hattı ile sûre başları ise altın sürülmüş zeminde icâze hattı ve üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Secâvend işaretleri ise kırmızı mürekkeple konulmuştur. Ketebe ve tasdik kayıtları ile birlikte tamamı 698 sayfadan oluşmaktadır. Bezemelerde klasik tezhibe yaklaşıma gayreti görülmektedir. Serlevha, sûre ve cüz başları altın zemin üzerine lacivert rengin hâkim olduğu bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir. Serlevha kısmının yazı kenarlarından başlayarak dendanlar kullanılarak altın ile boyanmış, dendan kenarları siyah renkle tahrirlenmiştir. Yazının besmele kısmına halkârî üslup ile ½ simetri desen uygulanmıştır. Desenin devamının noktalara da

taşındığı görülmektedir. Yazı kenarı cetvelleri altınla çekilerek siyah ile tahrirlenmiştir. Ağırıklı zemin rengi mavi kullanılan çalışmanın koltuk kısımlarında zemin mavi üzerine pençlerin kullanıldığı görülmektedir. Turuncu ile ayrılan paftaların iç kısımlarında zemin rengi altındır. Zencireklerde bitkisel motifler kullanılırken dışta kalan cetvelde geometrik formlar yer almaktadır. ½ simetri kullanılarak oluşturulan desende cetvelden tığlara geniş zemin sıralaması renkleri, lacivert, altın, lacivert olarak devam etmektedir. İç desen zeminde lacivertin hâkim olduğu zemine altın ile boyanan rûmîler eşlik etmektedir. Altın kullanılan zemin rûmî formu verilerek ayrılmış iç kısımlarda ise bulut motifi farklı renk tonları kullanılarak desen içinde özgün bir şekilde devam etmiştir. Dış kısımda kalan lacivert zemin de ise bitkisel motifler kullanılarak tezhibi tamamlanmıştır. Motif renkleri, açık ve koyu mavi, pembe, turuncu ve yeşildir. Tezhibi bitiren tığlar lacivert ile tamamlanırken tığlarda rûmîler kullanılarak ve iç kısımları boyanmadan sadece çerçeve oluşturulmuştur. Rûmîlerin alt zemin kısmına ise yarı üsluplanmış çiçekler kullanılarak halkâr uygulanmıştır.

Görsel 14. Sağ tarafta Şeyh Hamdullah'ın, sol tarafta Yahyâ Hilmî Efendî'nin hattı ile Maide Suresi 97-109. âyetler olan sayfalar, 1289/1872, 33 x 21 cm

Duraklar altın ve renk karışımı olup seberk, pençhâne, şeşhâne, mücevher (geçme) ve helezonik süslemeler kullanılmıştır. Altın bezemeler iğne perdahlıdır. Güller (cüz) tezhipli ve içerisinde sıra numarası belirtilerek, işlevi yazılıdır. Bazı sayfalarda da mıstar çizgisi belirgin bir şekilde görülür.

Görsel 15. Yahyâ Hilmi Efendi tarafından yazılan bir örnek sayfa, 1289/1872, 33 x 21 cm

Mushaf'ın son sayfalarında, Hattat Şeyh Hamdullah'ın, Bakara Sûresi'nden başlayarak, İbrahim Sûresi'nin 22. âyetine (vr. 133b) kadar yazdığı Mushaf, takriben 350 yıl sonra 1289'de (1872) Yahyâ Hilmi Efendi tarafından (vr. 134a'dan itibaren) bitirildiği ve hatimiye dönemin meşhur üstadlarından, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Mehmed Hulûsi Efendi (v. 1874) ve Mehmed Şevki Efendi taraflarından yazıları fıkralarla Şeyh'in yazısı olduğu tasdik edilmiştir. Yazı alanlarının altın cetvellerle çevrili olan Mushaf'ın müzehhibi Zühdî Efendi'dir ("Zehhebehu'l fakir Zühdî ğufira lehu").

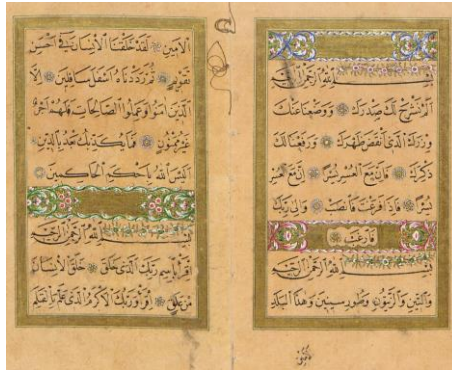

Görsel 16. Mushaf'ın tasdik kaydı, 1289/1872, 33 x 21 cm

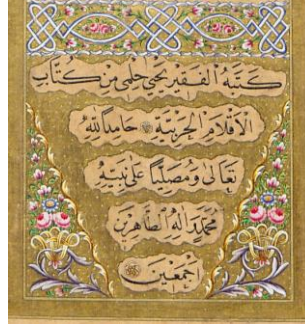

Görsel 17. Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait Amme Cüzü'nün unvan sayfasıyla karşılıklı bulunan diğer sayfası, 25 x 33 cm

Tarihsiz olan Amme Cüzü, 25 varak ve 9 satırlı olup tamamı 50 sayfadan meydana gelir. Yahyâ Hilmî Efendi'nin evâsıt döneminde yazdığı düşünülmektedir. Âharlı kâğıda nesih hattı ile yazılmış, sûre başları ve secavend işaretleri yazılmamıştır. Serlevha bölümünde altın üzerine iğne perdahtı ile beyne's-sütür süslemesi uygulanmıştır. Bezemeler batı tarzı bitkisel desenlerle (barok, rokoko vb.) tezyin edilmiştir. Altın, kırmızı, lacivert, yeşil, sarı ve beyaz gibi renkler kullanılmıştır. Duraklar altın ve renk karışımı olup seberk, pençhâne, şeyshâne, mücevher (geçme) ve helezonik süslemeler kullanılmıştır. Altın bölgeler iğne perdahtıdır. Yazı alanları altın cetvellerle çevrili olan eserin, müzehhibi belli değildir.

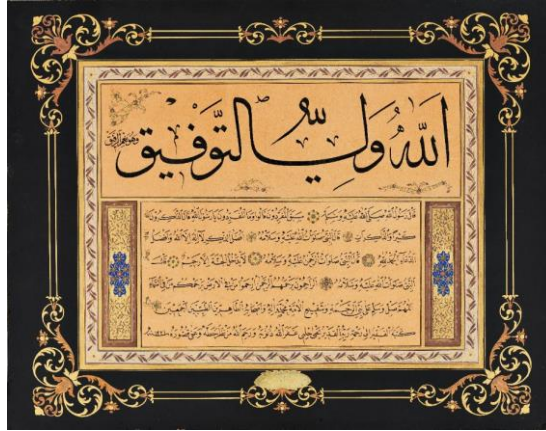

Görsel 18. Amme Cüzü'nden karşılıklı iki sayfa, 25 x 33 cm

Görsel 19. Amme Cüzü'nün ketebe kaydı, 25 x 33 cm

Amme Cüzü'nün ketebe kaydında “Ketebehu’l fâkir Yâhya Hilmî min küttâbi’l aklâmi’l harbiyyeti hâmiden lillâhi te’ala ve musalliyen alâ nebiyyihi Muhammed’in ve âlihi’t-tâhirine ecmaîn” ifadeleri bulunmaktadır.

Görsel 20. Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait sülüs-nesih kıt'a, 1305/1887, 32 x 43 cm

Kıt'a formundaki bu levhada bir satır celî sülüs, sülüs ve altı satır nesih yazı yer almaktadır. Üstte celî sülüsle “Başarı Allah’tandır” ve solda yine ince kalemlle sülüs yazıyla “ve O, ne güzel dosttur”. Alttâ nesih satırlarda ise “Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştu: Müferridler öndedir, dediler ki: Yâ Resûlullah müferridler kimlerdir? Dedi ki: Allah’ı çokça zikreden erkekler ve kadınlardır (Müslim, 2013: 128). Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştu: Zikrin en faziletlisi la ilahe illallah ve duanın en faziletlisi el-hamdulillah’tır (Tirmizî, 2007: 9). Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştu: Ancak merhamet edenler cennete girer. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştu: Merhametli olanlara Allah da merhamet eder. Öyleyse yerde olanlara merhamet ediniz ki, göktekiler de size merhamet etsin” (Ebû Dâvûd, 2017: 58). Devamında salat-u selam yazılıdır. Koltuk kısımları sıvama altın ve lacivert renk üzerine yaprak ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Sülüs satırlarında yer alan kenar boşlukları ise yaprak motifleriyle süslüdür. Duraklar altın ve renk karışımı olup pençâne ve mücevher (geçme) süslemeler kullanılmıştır. Altın bölgeler iğne perdahlıdır. Altın, kırmızı, lacivert, yeşil ve siyah gibi

renkler kullanılmıştır. Siyah zeminli enli dış pervazın köşeleri altın ve açık kestane rengin tonlarında boyanmış akantüs yapraklarıyla süslenmiş, kenarlarına altınlı paralel düz çizgiler çekilmiştir. Altta, dar pervazın dışındaki yeşil zeminli kartuş içinde, "...el hakir Fahreddin 'afa anhu" (...değersiz Fahreddin, Allah onu bağışlasın) yazılıdır. Baş kısmı okunamayan satırdaki bu isim müzehhibe ait olmalıdır. (Tanındı, 2019: 710).

Görsel 21. Yahyâ Hilmî Efendi tarafından kitabesi yeniden yazılan Ali Paşa (Sürmeli) çeşmesi, 1105/1693

Yahyâ Hilmî Efendi, Kadıköy Caferağa'daki çarşı içinde Sürmeli Ali Paşa çeşmesi için tecciden yazdığı celi sülüs'e dair eseri dışında başka bir eserine rastlanmamıştır. Sadrazam Sürmeli Ali Paşa tarafından 1105/1693 tarihinde yaptırılmıştır. Sonraki dönemlerde tahrip olan kitabe Yahyâ Hilmî Efendi tarafından çeşmenin yapılış tarihi korunarak yazılmıştır. Çeşme Türk klasik mimari üslubunda kesme taştan yapılmış olup günümüze kadar gelmiştir. Teknesi ile birlikte ayna taşının yarısına kadar yol seviyesinin altında kalmıştır. Ayna taşı mermerden, üzerinde lale ve karanfil bezemeleri olup kemerinin üzerinde iki büyük rozet arasında kitabe yer alır (Kızılkayak, 2011: 122-127).

Kitabenin okunuşu şöyledir:

“Sadrazam-ı esbak
Sürmeli Ali Paşa”
(Sene 1105)

Görsel 22. Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait celî sülûs levha, 1306/1888

Yahyâ Hilmî Efendi'nin güzide eserlerinden biri olan ve önceki pek çok mâhîr sanatkârlar tarafından da yazılan dört satırlı bu levhada, “Gönlü zengin ol, aza kanâat eyle, öl de maîşet için alçağa tenezzül etme. Onurunu incitme geçim derdiyle, zira rızkı veren ancak Kerîm olan Allah'tır” Arapça metni yer almaktadır. Müzehhib imzasının yer almadığı levhanın, iç pervazına sade yaprak motifleriyle bir arasuyu, siyah zeminli dış pervazına ise rokoko tarz tezhipli olup altın yaldız ve beyaz renk fiyonk, sarmaşık ve rozetler ile dekorludur.

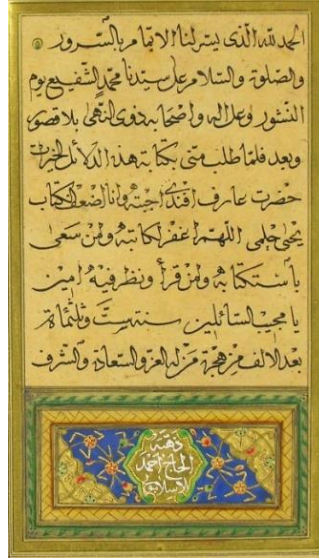
Görsel 23. Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait Delâilü'l-Hayrât'ın ünvan sayfasıyla karşılıklı bulunan diğer sayfası, 1306/1889

Delâilü'l Hayrat olarak bilenen bu dua mecmuası, bazı günlerde okunması tavsiye edilen dua, salavat, esma-i nebî, esma-ül hüsnâ, kaside, hikmetli sözler ve münacât gibi konuları içermektedir. Delâil her gün, iki günde bir, dört günde bir veya haftada bir defa olmak üzere beş tertip üzere okunur (2). Yahyâ Hilmî Efendi'nin evâhîr döneminde yazdığı bu eser, 78 varak ve 156 sayfadan oluşmaktadır. “Du'âu bed'i Delâilü'l Hayrat” başlıklı ilk 155 sayfalık bölümün büyük bir kısmı nohudî aharlı kâğıda nesih hattı ile

yazılmıştır. Başlık kısımları altın sürülmüş zeminde rika‘ hattı ve üstübeç mürekkebi ile yazılmıştır. Klasik üslupla, altın zemin üzerine lacivert rengin hâkim olduğu bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir. Altın, kırmızı ve yeşil gibi renkler kullanılmıştır. Duraklar altın ve renk karışımı olup seberk, pençhâne, şeşhâne, mücevher (geçme) ve helezonik süslemeler kullanılmıştır. Altın bezemeler iğne perdelidir. Yazı alanları altın cetvellerle çevrilidir. Eser, 1306 yılında Ârif Efendi isminde bir zât tarafından sipariş edilmiştir. Müzehhibi Hacı Ahmed el-İslâmbolî’dir (ö. ?).

Görsel 24. Delâilü'l-Hayrât'tan karşılıklı iki sayfa, 1306/1889

Görsel 25. Delâilü'l-Hayrât'ın Ferağ Kaydı, 1306/1889

Delâilü'l-Hayrât'ın ferağ kaydında “...Talebe minni bi kitâbeti haze'd Delâ'ilü'l-Hayrât hazreti Ârif Efendi, ecibtuhu ve ene ed'afu'l küttâb Yahyâ Hilmî, Allahümmeğfir li kâtibehu ve min se'a bi estikitâbihi ve min kara'e ve nezara fihi âmin, Yâ mucîbe's sâilîn, senete sitte ve selese miete ba'de'l elf...” ifadeleri bulunmaktadır.

Sonuç

Hattat Yahyâ Hilmî Efendi, Antepli bir ailenin çocuğu olarak ilim ve sanatın merkezi konumunda olan Fatih'te doğmuş, iyi bir tahsil görerek on dört yaşında hat icâzetnâmesi ve otuz yaşında ilmiye icâzetnâmesi almıştır. Büyük hattat Mustafa Râkım'ın talebesi Hâşim Efendi'den meşke başlamış fakat hocasının ömrü vefa etmediğinden daha sonra Şumnulu Halil Zühdî Efendi'den icâzetnâme almıştır. Ayrıca aynı yıl içerisinde Hüseyin Lütfi Efendi'den de tasdik mahiyetinde ikinci bir icâzetnâme almıştır. Pek çok talebe yetiştirmiş, çoğunlukla Hattat Mehmed Şevkî Efendi ile birlikte öğrencilerinin icâzetnâmelerini imzalamıştır. Yetiştirmiş olduğu talebelerini belli bir seviyeden sonra zamanın önde gelen hattatlarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Mehmed Şevkî Efendi gibi üstadlara devretmiştir.

Osmanlı hat sanatında sülüs ve nesih yazılarıyla dönemin en meşhur hattatları arasında yer alan ve devrin en büyük nesih üstâdlarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi ve Mehmed Şevkî Efendi'den sonra zikredilmektedir. Hatta talebelerinden Rıf'at Yazgan'ın Necmeddin Okyay'a naklettiğine göre: "Yahyâ Hilmî Efendi, devrin büyük ustası Şevkî Efendi ile at başı yürümüştür" demesi bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Şeyh Hamdullah'ın İbrahim Suresi'nin 22. âyetine kadar yazdığı Mushaf-ı Şerif'i sonuna kadar tamamlaması ve bir ay gibi kısa sürede Mushaf yazması onun nesih yazıda ve Mushaf yazımında ne kadar kudretli ve seri'ul kalem olduğunu göstermektedir. Kâmil Efendi'nin: "Şevkî Efendi ağır, Yahyâ Hilmî Efendi sür'atle yazardı" demesi kaleminin sür'atine açık bir delildir. Sülüs yazıda önceleri hocası Hattat Mehmed Hâşim Efendi'nin yolunda eserler vermiş ancak zaman içerisinde işlek ve harfleri daha kıvamlı bir seviyeye ulaşmıştır. Gençlik yıllarına ait nesih yazılarının çok keskin, cılız olduğu ve üslubunun henüz oluşmadığı görülür. Ancak ilerleyen zamanlarda yazılarındaki kalem akışı ve harflerin satıra oturuşu kusursuzdur. Yazılarında kendine has latif bir şiveye sahiptir. Satır sistemine baktığımızda harflerin mıstarında ve kelime aralarının gözü yormayacak şekilde insicam içerisinde olduğu fark edilmektedir.

Araştırmamız neticesinde Yahyâ Hilmî'nin sülüste, bilhassa nesih yazıda yüksek bir seviyeye ulaşarak fevkalâde yetenekli bir hattat olduğu sonucuna varılmıştır. Kendisinin bu seviyeye ulaşmasında Mehmed Hâşim ve Halil Zühdî gibi hocalarının etkisi büyüktür. Yetiştirmiş olduğu talebeleri arasında özellikle Mushaf yazımında büyük bir üne sahip olan Hasan Rızâ, Galatalı Mehmed İzzet, Mehmed Şefik Seyfi ve Eyüplü Mehmed Rıf'at Yazgan hat sanatında önde gelen şahsiyetlerdendir. Âhir ömrüne kadar hat sanatına hizmet eden Yahyâ Hilmî Efendi, ardında pek çok kıymetli eserler bırakmıştır. Sülüs, nesih ve icâze hatlarla yazılan eserleri dışında diğer yazı çeşitleri ile yazılmış eserlerine rastlanmamıştır. Mimari eserlerde sadece bir çeşme kitabesi bulunmaktadır.

Son Notlar

- (1) Geniş bilgi için bkz. Ayşe Anadol, Feyhaman Duran-İki Dünya Arasında, (İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, 2017), 11-69.

- (2) Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *Delâilü'l-Hayrât*, (TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 9. Cild, 1994), 113-114.

Kaynakça

- Ahmed bin Hanbel. (2003). *El Müsned (El Fethu'r Rabbani Tertibi)*. C. 1-6. (Ed. Mustafa Kenan Candan). İstanbul: Ensar Yayıncılık.
- Ali el-Muttaki el-Hindi. (2019). *Kenzu'l-Ummâl*. C. 1-5. (Çev. Zekeriya Yıldız). İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Alparslan, Ali. (2016). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Anadol, Ayşe (Ed.). (2012). *Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu*. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları.
- Anadol, Ayşe (Ed.). (2017). *Feyhaman Duran-İki Dünya Arasında*. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları.
- Azamat, Nihat. (1989). "Ahmed Amiş Efendi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 2. Cild, 43-44.
- Bilen, Yusuf. (2010). "Hattat Mehmed Şevkî Efendi ve Sülüs-Nesih Hat Ekolü". Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buhârî. (2015). *El-Edebü'l Müfred*. C. 1-2. (Der. Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir). İstanbul: Tahlil Yayınları.
- Derman, M. Uğur. (1995). *Sabancı Koleksiyonu: Hat, Resim, Heykel, Porselen*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- Derman, M. Uğur. (2002). *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- Derman, M. Uğur. (2010). *Doksandokuz İstanbul Mushafı*. İstanbul: Türk Petrol Vakfı Yayınları.
- Derman, M. Uğur. (2015). *Harflerin Aşkı*. İstanbul: Korpus Yayınları.
- Derman, M. Uğur. (2019). *Ömrümün Bereketi 2*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi. 29-471.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı. Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi. 50-177.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. (2017). *Kitabü'l Edeb*. (Çev. Ahmet Necati Yeniel-Hüseyin Kayapınar). İstanbul: Şamil Yayınları.
- Habib Efendi. (1306). *Hat ve Hattatan*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzyiya,
- İbn Abdulber. (2010). *El-İstiyâb Fî-Ma'rifeti'l-Ashâb*. C. 1-4. (Der. Muhammed Muavvaz). Beyrut: Darul Kitap İlim Yayınları.
- İnal, M. Kemal. (1970). *Son Hattatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- İnal, M. Kemal. (2021). *Son Hattatlar*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kızılkayak, Görkem. (2011). *Kadıköy Çeşmeleri-Kaynaktan Mahalleye Âb-ı Hayat*. İstanbul: Kadıköy Belediyesi.
- Müslim. (2013). *Sahih-i Müslim Muhtasarı*. C. 1-2. (Der. Abdullah Feyzi Kocaer). Konya: Hüner Yayınevi.
- Rado, Şevket. *Türk Hattatları*. İstanbul: Tifdruk Matbaacılık.
- Sakıp Sabancı Müzesi Dijital Koleksiyonları ve Arşivleri. “*Yahyâ Hilmî Efendi-Kur’an-ı Kerim*”. 0316.
- Serin, Muhittin. (2019). *Hat Sanatı Tarihi*. C. 1-2. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Tanımdı, Zeren. (2019). *Yazıda Âhenk ve Renk-Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Sanatlı Kitaplar, Belgeler ve Hüsn-i Hatlar*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.
- Tirmizî. (2007). *Süneni Tirmizî Tercümesi*. C. 1-3. (Haz. Abdullah Parlıyan). Konya: Konya Kitapçılık.
- Uludağ, Süleyman. (1994). “Delâilü'l-Hayrât”. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: 9. Cild, 113-114.
- Ünver, A. Süheyl. “Hattat Yahyâ Hilmî”. Süleymaniye Kütüphanesi. Süheyl Ünver Dosya nr. 32.
- Yazgan, Rıf’at. (1946). “Hatıralar”, *Canlı Tarihler*. S. XXIV. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

İnternet Kaynakça

- “*Galatalı Mehmed İzzet Efendi*”. <https://www.ketebe.org/sanatkari/galatali-mehmed-izzet-efendi-457>. (Erişim Tarihi: 18.01.2021).
- “*Halil Zühdi Efendi*”. <https://www.ketebe.org/sanatkari/halil-zuhdi-efendi-2845>. (Erişim Tarihi: 18.01.2021).
- “*Hüseyin Lütfi Efendi*”. <https://www.ketebe.org/sanatkari/huseyin-lutfi-efendi-2846>. (Erişim Tarihi: 18.01.2021).

Görsel Kaynakça

- Görsel 1.** Yahyâ Hilmî Efendi’nin Halil Zühdi Efendi’den aldığı icâzetnâme, 1263/1847, 24x32 cm, Feyhaman Duran Kültür ve Sanat Evi, İstanbul, Fatih Elcil fotoğraf arşivi.
- Görsel 2.** Yahyâ Hilmî Efendi’nin Hüseyin Lütfi Efendi’den aldığı icâzetnâme, 1263/1847, 23x33 cm, Feyhaman Duran Kültür ve Sanat Evi, İstanbul, Fatih Elcil fotoğraf arşivi.
- Görsel 3.** Yahyâ Hilmî Efendi’nin Feyhaman Duran tarafından tariflere göre çizilen resmi, 1964, Süleymaniye Kütüphanesi. Nurullah Özdem fotoğraf arşivi.

- Görsel 4.** Yahyâ Hilmî Efendi'nin Fatih/Süleymaniye'deki evi, 2020, İstanbul, Hasan Adsan fotoğraf arşivi.
- Görsel 5.** Mehmed Hâşim Efendi'nin Abdülmecid Han bin Mahmud Han tuğrası, İsmail Orman fotoğraf arşivi.
- Görsel 6.** Mehmed Şefik Seyfi Efendi'nin sülüs-nesih kıt'ası, tarihsiz, Hamdi Safi Koleksiyonu
- Görsel 7.** Galatalı Mehmed İzzet Efendi'nin celi ta'lik levhası, 1317/1899, Muhammed Zekeriya Koleksiyonu.
- Görsel 8.** Hasan Rızâ Efendi'nin sülüs-nesih kıt'ası, 1286/1869, Hususi Koleksiyon.
- Görsel 9.** Mehmet Rıf'at Yazgan Efendi'ye ait sülüs-nesih kıt'a, 1305/1888, İnal, 1970: 331.
- Görsel 10.** Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait nesih levha, 1281/1865, 26x36 cm, Mehmed Özçay Fotoğraf Arşivi.
- Görsel 11.** Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait Hilye-i Şerif, 1288/1871, 84 x 48 cm, Sakıp Sabancı Müzesi, env. nr. 140-0085.
- Görsel 12.** Mushafın ilk sayfasında bulunan bağış kaydı ve Noter mührü, 1944, 33 x 21 cm, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, vr. 1b. Y. 3907.
- Görsel 13.** Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazılan Mushaf'ın ser levhası, 1289/1872, 33 x 21 cm, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, vr. 2a-b. Y. 3907.
- Görsel 14.** Sağ tarafta Şeyh Hamdullah'ın, sol tarafta Yahyâ Hilmî Efendi'nin hattı ile Maide Suresi 97-109. âyetler olan sayfalar, 1289/1872, 33 x 21 cm, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, vr. 61a-b. Y. 3907.
- Görsel 15.** Yahyâ Hilmî Efendi tarafından yazılan bir örnek sayfa, 1289/1872, 33 x 21 cm, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, vr. 347a-b. Y. 3907.
- Görsel 16.** Mushaf'ın tasdik kaydı, 1289/1872, 33 x 21 cm, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, vr. 348a-b. Y. 3907.
- Görsel 17.** Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait Amme Cüzü'nün unvan sayfasıyla karşılıklı bulunan diğer sayfası, 25 x 33 cm, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, vr. 2a-b. Y.Y. 942.
- Görsel 18.** Amme Cüzü'nden karşılıklı iki sayfa, 25 x 33 cm, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, vr. 18a-b. Y.Y. 942.
- Görsel 19.** Amme Cüzü'nün ketebe kaydı, 25 x 33 cm, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, vr. 26a-b. Y.Y. 942.
- Görsel 20.** Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait sülüs-nesih kıt'a, 1305/1887, 32 x 43 cm, Sadberk Hanım Müzesi, Y. 205-15612.

- Görsel 21.** Yahyâ Hilmî Efendi tarafından kitabesi yeniden yazılan Ali Paşa (Sürmeli) çeşmesi, 1105/1693, Hasan Adsan fotoğraf arşivi.
- Görsel 22.** Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait celî sülüs levha, 1306/1888, Ebubekir Mete Koleksiyonu.
- Görsel 23.** Yahyâ Hilmî Efendi'ye ait Delâilü'l-Hayrât'ın ünvan sayfasıyla karşılıklı bulunan diğer sayfası, 1306/1889, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, vr. 2a-b. Y.Y. 122.
- Görsel 24.** Delâilü'l-Hayrât'tan karşılıklı iki sayfa, 1306/1889, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, vr. 25a-b. Y.Y. 122.
- Görsel 25.** Delâilü'l-Hayrât'ın Ferağ Kaydı, 1306/1889, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, vr. 78a. Y.Y. 122.